

ATVIROSIOS VISUOMENĖS TEISINIO IDENTITETO TYRIMO METODOLOGIJOS IŠŠŪKIAI: TARP MĄSTYMŲ Į PLOTĮ IR Į GYLĮ¹

Vytautas Šlapkauskas

Mykolas Romeris universiteto
Viešojo saugumo akademija
Maironio g. 27, 44298 Kaunas
Elektroninis paštas: slapkauskas@mruni.eu
Telefonas: +370 659 73232

Pateikta: 2019 m. gruodžio 10 d.; priimta spausdinti 2019 m. gruodžio 20 d.

DOI: 10.13165/SMS-19-11-1-02

Santrauka. *Straipsnyje nagrinėjamos atvirosios visuomenės ir jos teisinio identiteto tyrimo metodologinės priegijos. Dažniausiai atvirosios visuomenės samprata grindžiama K. R. Popperio išplėtotu požiūriu, kuris apibrėžė, tikėtina, vis labiau depersonifikuotos visuomenės raidą. Jos plėtimasis – tai mąstymas į plotį. Dėl mąstymo į plotį be jį atitinkančio mąstymo gylio Vakarų civilizacija yra pakliuvusi į egzistencinę krizę (P. Aleksandravičius). Tai patvirtina IT raidos raiškos formos. Todėl vėl prisiminta H. Bergsono atvirosios visuomenės samprata, kurios pagrindinis principas – brolybė. Pieltinė visuomenė intuityviu lygiu kuriasi ir veikia šio principo pagrindu. Todėl atvirosios visuomenės teisinio identiteto tyrimo metodologiniai iššūkiai yra susieti suminėtų sampratų pasirinkimu.*

1 Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-MOD-17-19).

Reikšminiai žodžiai: *Vakarų civilizacija, atviroji visuomenė, depersonifikuota visuomenė, pilietinė visuomenė, teisinis identitetas.*

Įvadas

Vakarų civilizacija išgyvena dramatišką savo raidos laikotarpį, kurio leitmotyvą išreiškia trys susipynę ir įsivyravę globalūs procesai²: 1) pasaulinės informacinės civilizacijos formavimasis, kuriame ryškėja nauji socialinio pasaulio dėsniumai, pvz., įvairūs socialinių ryšių tinklai, ir jų raida; 2) viršnacionalinių politinių bendruomenių ir su jomis susijusių tapatybių formavimasis, darantis įtaką tradicinio (uždarojo) socialinio pasaulio transformacijų pagreičiui, dėl kurio aštrėja nacionalinio tapatumo problema; 3) globalizacijos plitimas, kuris sukelia ir teigiamų, ir ypač neigiamų socialinių padarinių, suprantant juos plačiąja prasme.³

Ypač IT plėtroje išryškėjo individų saviraiškos galimybių ir jų įgyvendinimo bendrosios kultūros konfliktas, kurį sugestijuoja mąstymo į plotį (saviraiškos galimybės) ir gylį (bendrosios kultūros seklumas) nesuderinamumas. IT teikia vis daugiau naujų saviraiškos galimybių (mąstymas į plotį), kurioms įgyvendinti nėra atitinkamos bendrosios kultūros, t. y. naujos saviraiškos galimybės nėra bendrosios kultūros interiorizuotos (mąstymo į gylį). Šis procesas, anot Povilo Aleksandravičiaus, šiandien apėmęs visą pasaulį, lemia gilią krizę, pasireiškiančią ir individualiu, ir visuomeniniu lygmeniu. „<...> Racionalizacijos sukeltos problemos yra tokios aštrios, kad, norint išėiti iš jų nulemtos sudėtingos situacijos, tampa aiški radikalaus mąstymo krypties keitimo būtinybė“⁴.

Esame pakliuvę į tokią krizę, kai neveikia Danielio Belo teiginys, kad „šie pokyčiai nenulemia politinių ir socialinių nuostatų, nes pastarąsias formuoja vertybės, kylančios iš tradicijų ir istorijos, religinių ir filosofinių įsitikinimų“⁵. Deja, tenka konstatuoti priešingai, kad, veikiant šiems procesams, silpnėja tradicijų ir istorijos, religijos ir filosofijos poveikis vertybėms formuotis. Todėl galima prognozuoti naują kovos dėl vertybių aktualizavimą, kuris jau dabar provokuoja įdėmiau žvelgti į socialinių tyrimų metodologines prieigas. Jos taip pat yra susijusios su įsivyravusiu mąstymu į plotį ir mažiau – į gylį.

2 Šlapkauskas, V. Šiuolaikinis socialinis pasaulis: diskurso problema. In: *Šiuolaikinė filosofija: globalizacijos amžius*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 123.

3 Socialiniams padariniams plačiąja prasme priskiriami ekonominiai, ekologiniai, kultūriniai, politiniai, psichologiniai ir socialiniai siaurąja prasme poveikiai. Socialinius poveikius siaurąja prasme sudaro poveikis užimtumui, naujų darbo vietų sukūrimui; poveikis švietimui ir mokymui, savišvietai; poveikis sveikatai, gyvenimo kokybei; poveikis bendravimui socialinėse grupėse ir tarp jų; poveikis vietos bendruomenės socialiniam sutelktumui.

4 Aleksandravičius, P. *Europos mąstymo kryptys ir ateitis*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2015, p. 111.

5 Bell, D. *Kapitalizmo kultūriniai prieštaravimai*. Vilnius: Alma littera, 2003, p. 438.

Šiuo tyrimu siekiame atskleisti paradoksalią atvirosios visuomenės teisinio mąstymo tyrimo metodologijos situaciją, kurią lemia mąstymo į plotį ir gylį latentinė konkurencija, o ne dermės paieškos.

1. Atvirosios visuomenės sampratos problema: tarp depersonifikuotos ir pilietinės visuomenių

Bendras atvirosios visuomenės sampratos pagrindas. Visuomenė – istoriškai susiformavusi ir besivystanti žmonių, jų ryšių ir santykių visuma, turinti sistemos bruožų. Atvirosios visuomenės terminu pabrėžiama bendroji visuomenės raidos kryptis – humaniškesnės civilizacijos kūrimas, palengva peržengiant įvairius su konkrečios visuomenės uždaru su susijusius tabu. „Mūsų šakę Vakarų civilizaciją pradėjo graikai. Atrodo, kad jie pirmieji žengė nuo tribalizmo prie humanizmo.“⁶⁶ Iš uždaru – savo gentinės prigimties – išsivaduojanti visuomenė gali formuotis kaip atviroji visuomenė, jei jos nariai pripažįsta racionalią asmeninę atsakomybę. Todėl Karlas Raimundas Popperis pabrėžia, kad „magiškoji, gentinė arba kolektyvistinė visuomenė <...> vadinama uždara visuomene, o visuomenė, kurioje gyvenantys individai turi priimti asmeninius sprendimus – atvira visuomenė“⁶⁷. Taigi atviroji visuomenė yra bent iš dalies praradusi uždarajai visuomenei būdingą organinį pobūdį ir šis praradimas bei asmeninės atsakomybės socialinio vaidmens susiformavimas skiria ją nuo uždarosios visuomenės.

Visuomenės atvirumo raidos variklis yra individų prigimtinis smalsumas, grindžiamas žmogiškosios sąmonės ypatybe suvokti savo suvokimą. Šią savybę Hansas Georgas Gadameris pavadino tokiu santykiu, kuris išreiškia perspektyvą, leidžiančią elgtis „taip nepriklausomai nuo to, ką sutinkame pasaulyje, kad galime įsivaizduoti jį tokį, koks jis ir yra“⁶⁸. Jo požiūriu, ši išskirtinė perspektyva padeda žmogui apgyvendinti „pasaulį“, judėti nuo egzistavimo supančioje aplinkoje (vok. *Umwelt*) link žmogiškojo gyvenimo pasaulyje (vok. *Welt*). Turėti „pasaulį“ – tai užimti jo atžvilgiu kokią nors poziciją. Šiai išvadai pritaria ir G. Haefneris: „Subjektyvumas ir pasaulis egzistuoja kartu. Subjektą atskiria nuo objekto tai, kad jis <...> turi pasaulį.“⁶⁹ Todėl jūreivystė ir prekyba buvo ir yra tie klasikiniai veiksniai, kuriais individai atvėrė savo visuomenės ir nulėmė pasaulio apgyvendinimą.

Taigi individų smalsumas ir pastangos apgyvendinti pasaulį yra tai, kas verčia visuomenę atsiverti, ir dėl šio proceso ilgalaikio poveikio skleidžiasi atvirasis mąstymas ir formuojasi atviroji visuomenė. Tai bet kuriai visuomenei būdingas skirtingo inten-

6 Popper, K. R. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai. 1998, p. 178.

7 Ten pat, p. 179.

8 Gadamer, H. G. *Truth and Method*. New York: Seabury Press, 1975, p. 402.

9 Haefner, G. *The Human Situation*. New York: Notre Dame, 1989, p. 25.

syvumo procesas, kurio istoriniai etapai, dažnai net prieštaringi, apibūdinami civilizuotumo raidos bruožais.

Viena vertus, pabrėžtina, kad visuomenė yra savojo atvirumo raidos subjektas, nes civilizacinio proceso intensyvumas „didele dalimi priklauso nuo socialinio vyksmo dalyvių: nuo jų mąstymo ir sąveikos kultūros, nuo gebėjimo suvokti žmogaus žinojimui ir jo veiksmams būdingą klaidingumą“¹⁰. Bet, kita vertus, jos atvirumo raidą taip pat lemia išorinių ir vidinių aplinkybių sudėtingos pynės. Jos gali „sukurti“ ir tokių visuomenės egzistencijos bei raidos (pažangos, stagnacijos ar regreso) kontekstą, pvz., sovietinės okupacijos atveju, kurio poveikis visuomenės atvirumo raidai dažnai nepriklauso nuo individų atvirosio mąstymo ir jį atitinkančios kryptingos veiklos. Taigi kiekvienos konkrečios visuomenės atvirumo raida yra jos istorinis procesas, kuris turi panašumų ir skirtumų, lyginant jį su kitų visuomenių atvirumo raidos bruožais.

Depersonifikuota atviroji visuomenė. Jos esminis požymis – neribotas visuomenės atvirumo plėtimasis ir visuomenės narių susvetimėjimo didėjimas. Atviroji visuomenė yra apimta nuolatinių socialinių ryšių ir santykių pokyčių. Tai lemia įvairios sociokultūrinių ir technologinių veiksnių bei gamtinių sąlygų sąveikos pynės, kurių kontekste veikia aktyvios žmonių grupės ir kurios susiklosto kaip tų grupių veikimo padarinys. Dėl šių poveikių plečiasi individų socialiniai ryšiai, bet siaurėja jų santykiai. Socialiniai santykiai yra ilgalaikiai ir stabilūs socialiniai ryšiai.

Visuomenės socialinių santykių silpimas ir depersonifikacija yra atvirajai visuomenei būdingas procesas, keičiantis pačios visuomenės, kaip sociokultūrinio reiškinio, supratimą. Popperio požiūriu, „dėl tos priežasties, kad atvira visuomenė yra praradusi organinį pobūdį, ji gali palaipsniui virsti <...> abstrakčia visuomene. Ji gali labai nutolti nuo konkrečios arba realios žmonių grupės ar tokių realių grupių sistemos. Šį retai kada suvokiamą dalyką galima paaiškinti hiperbole. Įsivaizduokime tokią visuomenę, kurioje žmonės beveik nesusitinka akis į akį, kurioje visus reikalus tvarko izoliuoti individai, bendraujantys laiškais arba telegramomis ir važinėjantys uždaruose automobiliuose. <...> Tokią pramanytą visuomenę galima būtų pavadinti visiškai abstrakčia arba nuasmeninta visuomene“¹¹. Nors Popperis netikėjo, kad tokia abstrakti visuomenė gali realiai susiformuoti, deja, mūsų modernioji visuomenė jau daugeliu aspektų yra panaši į tą jo pramanytą visuomenę. Todėl suprantamas piliečių grupių susirūpinimas savo tapatybių apsauga.

Pilietinė visuomenė. Socialinių ryšių depersonifikacijos procesus lėtina atvirosios visuomenės piliečių savanoriškos grupės, judėjimai ir organizacijos. Jie savo veikimą grindžia Konstitucijos apibrėžtomis piliečio teisėmis ir pareigomis. Anot Egidijaus Jarašiūno, sąmoningam konstituciniam reguliavimui atsirasti būtinas tam

10 Grigas, R. Socialinės patologijos Lietuvoje ištakos ir sąlygos: civilizacinių negalių kritinė apžvalga. In: *Socialinė atskirtis ir kultūra*. Vilnius: Kultūra, 2007, p. 35–36.

11 Popper, K. R. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 180.

tikras civilizacijos lygis.¹² Tai reiškia, kad Konstitucijos garantuotas objektines teises ir pareigas aktyvūs piliečiai paverčia savo subjektinėmis teisėmis ir pareigomis bei jų pagrindu kuria naujas teises ir pareigas. Tai įmanoma, kai piliečiai savo iniciatyvą susieja su atsakomybe, t. y. sąmoningai pasirenka laisvę veikti kitų piliečių ir visos visuomenės naudai. Todėl galima teigti, kad perėjimas nuo uždarosios prie atvirosios visuomenės yra ilgalaikis procesas, kuriame svarbų vaidmenį atlieka pilietinė visuomenė. Jos esminė misija yra ne tik švelninti perėjimo nuo uždarosios prie atvirosios visuomenės sukeltą civilizacijos įtampą ir padėti spręsti socialinius konfliktus, bet ir galų gale sumažinti depersonifikacijos proceso greitį.

Taigi Europos visuomenių pilietinę humanizavimo raidą lemia vienas kito nepažįstančių žmonių mokėjimas jungtis į organizacijas. Toks Vakarų civilizacijos visuomenių mokėjimas formavosi kaip ilgalaikio istorinio proceso, apimančio įvairius religinių ir miesto bendruomenių steigimosi, gynimosi nuo valdžios prievartos ir savarankiškos raidos aspektus, teorinio permąstymo padarinys. Susiformavusi pilietinė tradicija traktuoja visuomenę kaip susireguliuojančią sritį, svarbiausią individo teisių ir laisvių saugyklą bei derinį, kurį privalu saugoti nuo valstybės kėsinimosi. Jos idėja yra civilizacijos (humanizavimo) vaisius, nes tai, ką Alexis de Tocqueville'is vadino mokėjimu vienytis į sąjungas, yra šiuolaikinės praktikos pasiekimas: žmonės bendradarbiauja su kitais nepažįstamais žmonėmis, norėdami pasiekti savo tikslų.¹³ Taigi esminiai vakarietiškos pilietinės visuomenės sampratos bruožai yra individų bendravimo ir bendradarbiavimo pagrindu aktyvus jų vienijimasis į bendrijas (sąjungas, asociacijas ir t. t.) bei ne tik asmeninės, bet ir socialinės atsakomybės prisiėmimas.

Depersonifikuotos ir pilietinės visuomenių metodologinė skirtis. Šių visuomenių skirtį išreiškia skirtinga socialinių ryšių kokybė: depersonifikuotos visuomenės narių socialiniai ryšiai grindžiami vartotojiškumu, todėl paprastai jie yra efemeriški, o pilietinės visuomenės socialiniai ryšiai grindžiami ne vien vartotojiškumu, bet ir socialinės bendrystės poreikiais, kurie gali būti ne tik įgyvendinti skirtingų bendrijų narystėje, bet ir dažniausiai laiduoja ilgalaikių socialinių santykių susiformavimą.

Ypač socialinės bendrystės susiformavimas išryškina šių visuomenių narių socialinio saito apimtį skirtį. Socialinė bendrystė – tai visuma žmonių, tarpusavyje susijusių panašiomis gyvenimo sąlygomis, vertybėmis ir normomis, organizacijos santykiais ir įsisaugojanti socialine tapatybe (savęs priskyrimu). Taigi socialinės bendrystės apibrėžtis atskleidžia šiuolaikinės bendruomenės savikūros būtinas sąlygas: gyvenimo sąlygų panašumą; kultūros vertybių ir socialinių normų santykinę atitiktumą; dermę; formalios arba, dar geriau, neformalios bendrijos buvimą; savęs priskyrimą konkrečiai bendrijai. Šios sąlygos yra svarbios, jos materializuoja socialinį saitą, suteikia jam dalykinį turinį. Tačiau reikia atminti, kad vien dalykinių ryšių neužten-

12 Birmontienė, T., ir kt. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 105.

13 Ashford, N. *Laisvos visuomenės principai*. Vilnius: Aidai, 2003, p. 11.

ka. Socialinė bendrystė atspindi tik būtinas, bet nepakankamas socialinės bendrystės sąlygas. Išsamiau jas atskleidžia socialinės bendrystės kriterijai:

1. Žmonių gyvenimo ir veiklos sąlygų panašumas, artumas (tai suprantama kaip galima bendruomenės atsiradimo prielaida).
2. Žmonių poreikių bendrumas, savo ir kitų interesų panašumo subjektyvus išsąmoninimas (tai solidarumo – bendramintiškumo, vieningumo, bendros atsakomybės – atsiradimo reali prielaida).
3. Bendravimas, bendra veikla ir abipusis keitimasis patirtimi (bendruomenėje tai vyksta tiesiogiai, visuomenėje – per tarpininkus).
4. Savitos kultūros formavimasis: atsiranda savitarpio santykių normų sistema (papročiai, moralė, religinės, korporatyvinės, estetinės, etiketo normos), bendrumo tikslų, dorovingumo ir t. t. supratimas.
5. Bendrijų organizacijos stiprinimas, valdymo ir savivaldos sistemų sukūrimas.
6. Bendrystės narių socialinė identifikacija (tapatinimasis), jų prisiskyrimas šiam bendrumui (tai pakankama sąlyga ir pagrindinis šiuolaikinės bendruomenės požymis). Tai subjektyvusis kriterijus.
7. Bendrystės narių socialinio aktyvumo (organizuoto kryptingo elgesio) raiška. Tai objektyvusis šiuolaikinės bendruomenės buvimo kriterijus, pagal kurį galima spręsti, ar bendrijos veiklos tikslai tarpusavyje yra koherentiški (sąryšingi), ar jos narių veikla derinama, siekiant bendrų tikslų (pvz., saugumo, bendrumo, solidarumo, tapatumo palaikymo ir stiprinimo).¹⁴

Depersonifikuotos ir pilietinės visuomenių metodologinę skirtį pagrindžia Popperio¹⁵ ir Henri Bergsono¹⁶ atvirosios visuomenės sampratos. Šie autoriai suformulavo dvi skirtingas atvirosios visuomenės raidos sampratas, kurios leidžia paaiškinti socialinės tikrovės realios raidos ypatumus. Bergsonas, skirtingai nei Popperis, teigė, kad brolybė yra svarbiausias atvirosios visuomenės raidos principas. Jo skleidimasis visuomenėje per jam tarnaujančius laisvės ir lygybės principus sudaro galimybes siekti visuomenės narių tarpusavio solidarumo, kuris natūraliai riboja susvetimėjimo procesą – atvirosios visuomenės vartimą abstrakčia visuomene. Popperis netikėjo brolybės principu, nors ir įžvelgė susvetimėjimo raidos grėsmę. Kita vertus, jis netikėjo ir visiškos abstrakčios visuomenės susiformavimu. Tokia visuomenė jau formuojasi. Todėl, manytina, šių atvirosios visuomenės sampratų skirtis leidžia paaiškinti šiuo metu vykstančius atvirosios visuomenės „kiaurėjimo“ (Aleksandravičius) ar „išskydimo“ (Zygmuntas Baumanas) procesus. Tokia visuomenė akivaizdžiai stokoja brolybės (bičiulystės).

14 Nefas, S., Smalskys, V., Šlapkauskas, V. *Demokratija ir vietos bendruomenė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 135–136.

15 Popper, K. R. *Atvirosi visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai, 1998.

16 Bergson, H. *Les deux sources de la morale et de la religion*. Paris: PUF, 2008. / Бергсон, А. Два источника морали и религии. Москва: Канон, 1994.

2. Atvirosios visuomenės teisinio identiteto ir jo tyrimo apibrėžties problema

Visuomenės teisinio identiteto apibrėžties ir tyrimų problemišumą suponuoja trijų susietų sociokultūrinių reiškinių – visuomenės, teisės ir kolektyvinio identiteto – sampratų prieštaringumas. Jos taip pat gali būti nagrinėjamos pasitelkiant skirtingas metodologines prieigas. Tai lemia pirmiausia, kad jos nėra ir negali būti vienareikšmiškai apibrėžtos dėl šių reiškinių struktūrinės prigimties ir netolydaus jos esmės skleidimosi socialinėje raidoje. Siekiant įveikti šią priežastį, konstruojami skirtingi minėtų reiškinių pažinimo ir tyrimo metodologiniai požiūriai. Pavyzdžiui, daug ginčų kyla ne tik dėl teisės, bet ir dėl identiteto sampratos bei šio sociokultūrinio reiškinio tyrimo metodologinių skirtumų socialiniuose ir humanitariniuose moksluose.¹⁷

Šiuolaikinėje visuomenėje vienas svarbiausių klausimų – „Kas yra teisė?“. Viena-reikšmio atsakymo į šį klausimą iki šiol nėra ir pripažįstama, kad „teisės“ terminas daugiareikšmis. Taip yra todėl, kad teisės prigimtis dvilypė – vertybinė (skirta teisingumui ir kitoms bendroms vertybėms apsaugoti) ir instrumentinė (skirta tvarkai kurti ir apsaugoti). Tačiau ši teisės prigimtis dažnai ignoruojama, nes šiuolaikinėms žmonių bendruomenėms vis sunkiau susitarti dėl bendrų vertybių. Pripažįstamas ir toleruojamas vertybinis pliuralizmas, jeigu jis nepažeidžia žmogaus teisių. Todėl valstybė, siekdama sukurti „tariamai“ vertybiniu požiūriu neutralią teisę, ją paverstė galios įgyvendinimo priemone, valdžios įrankiu.¹⁸ Dėl to pabrėžiama instrumentinė teisės galia – veiksmingai reguliuoti socialinius santykius. Tai teisinio pozityvizmo mąstymas į plotį, kuris grindžiamas atskiriamumo teze, pagal kurią nėra būtino (konceptualaus) ryšio tarp teisės ir moralės.

Atsakymas į klausimą, kas yra teisė, priklauso nuo konceptualaus požiūrio į teisės (teisinės tikrovės) reiškinius ir jų pažinimo būdus bei metodus. Gerbtinos teisinio pozityvizmo atstovų pastangos suformuluoti universalią teisės sampratą, bet atskiriamumo teze, suponuojanti, kad tik deskriptyvūs – nenorminiai, nevertybiniai – faktai ir teisę determinuojanti praktika yra teisės šaltiniai, paneigia tai, kad norminiai, vertybiniai faktai (moralė, tradicijos, papročiai ar kiti socialiniai regulatoriai) taip pat gali būti teisės šaltiniais. Jei remsimės ne teisinio pozityvizmo metodologijos požiūriu: teisės šaltinis materialiąja prasme yra visuomenės ekonominiai, socialiniai, etniniai, religiniai, ideologiniai, kultūriniai, faktiniai ir kiti veiksniai, lemiantys teisės normų turinį ir padedantys nustatyti jų prasmę bei reikšmę. Toks požiūris apima tiek nenorminius, nevertybinius faktus (veiksnius), tiek vertybinius faktus (veiksnius).¹⁹ Kaip tik pastarasis metodologinis požiūris išreiškia mąstymą į gylį ir skatina tyrėjus

17 Čiubrinskas, V. Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 13–25.

18 Cotterrell, R. *Teisės sociologija. Įvadas*. Kaunas: Dangerta, 1997, p. 64.

19 Baublys L., ir kt. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: leidykla „Mes“, 2012, p. 39–50.

geriau pažinti teisės kaip socialinės institucijos vaidmenį, visuomenės ir jos grupių teisinio mentaliteto socialinį vaidmenį skirtingais visuomenės raidos laikotarpiais. Juo grindžiama šiuolaikinė teisės sociologijos metodologija.

Problemiška ir kolektyvinio (socialinio) identiteto samprata. Net yra siūlančių atsisakyti šio termino kaip paradigmos, nes praktiškai nesutariama dėl identiteto pobūdžio, identitetų kūrimo, atkūrimo ir jų transformavimo, o labiausiai dėl to, ar tautinei valstybei (angl. *nation-state*) kyla grėsmė dėl didėjančios politizuotų identitetų gausos bei dėl globalizacijos vaidmens.²⁰ Tačiau kolektyvinio identiteto sampratos neatsisakyta, o ieškant šio sociokultūrinio reiškinių tyrimų metodologijos siekiama sukonstruoti tokį metodologinį požiūrį, kuris atitiktų besikeičiantį tautinės valstybės vaidmenį globalizacijos kontekste.

Svarbu pabrėžti ir tai, kad, anot Manuelio Castellso, bet koks identitetas, tiek atskiro žmogaus – individualaus, tiek ir jų telkinio – kolektyvinis, yra socialinis, t. y. bet kurių socialinių veikėjų – individualaus veikėjo (individo) ar kolektyvinio – *identitetas*.²¹ Socialinis identitetas nusako asmens tapatinimąsi su tam tikru būdu išskirtomis kolektyvinėmis mąstysenos ir elgsenos formomis, stereotipais ir simboliais, kuriuos neretai papildo žmonių išvaizdos ir temperamento savybės, savuosius atribojant nuo ne savų.²² Kadangi gyvename nuolatinių socialinių pokyčių sraute, neišvengiamai transformuojasi kolektyvinės mąstysenos ir elgsenos formos, formuojasi nauji stereotipai ir simboliai. Tad kolektyvinis identitetas yra dinamiškas ir dėl to aktualus.

Kolektyvinių identitetų dinamiką nagrinėjantis Castellsas išskiria tris pagrindinius identitetų tipus: legitimuojantį; rezistencinį; projekcinį-performuojantį ir naują sukurtą identitetą.²³ Šie tipai šiuolaikinėje globalizuoto pasaulio sisteminėje lokumo / globalumo perskyroje taip išsidėsto, kad du pastarieji išryškėja kaip aktualūs tapatinimosi procesai ir ima akivaizdžiai dominuoti pirmojo atžvilgiu. Anot Castellso, šiuolaikinėje atvirojoje visuomenėje legitimuojantys identitetai traukiasi į antrą planą, nes dėl globalizacijos nebelieka glaudaus ryšio tarp saistymosi ir atstovavimo konkrečioms visuomenėms bei kultūroms logikos ir naujųjų galios svertų kūrimo globaliame tinklaveikos pasaulyje.²⁴

Visuomenės teisinis identitetas yra kolektyvinio identiteto legitimuojančio tipo svarbi dalis. Jis išreiškia kolektyvinės teisinės sąmonės ir teisinių santykių praktikos ryšį, kuriuo grindžiama teisinė sistema ir jos raida. Castellso manymu, legitimuojantį identitetą diegia dominuojančios visuomenės institucijos, ypač valstybė savo pro-

20 Lewellen, T. C. *The Anthropology of Globalization: Cultural Anthropology Enters the 21st Century*. Westport (CT): Bergin & Garvey, 2002, p. 90–91.

21 Castells, M. *Tapatybės galia*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2006, p. 22.

22 Čiubrinskas, V. Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 13.

23 Castells, M. *Tapatybės galia*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2006, p. 23–24.

24 Ten pat, p. 27.

paguojama ideologija ir galia.²⁵ Kitaip tariant, normatyvinę identitetą ne tik kuria, bet ir įsimbolina nacionalinė (tautinė) valstybė (angl. *nation-state*). Ji, kaip dominuojanti institucija, siekdama realizuoti savo galią, ją išreiškia visuomenei svarbių simbolių manipuliavimu. Simboliai tą galią *sudaiktina*, paverčia ją tikrove (reifikuoja), ir per tokį pavidalą valstybė (tautinė valstybė *sudaiktina* tautą), kaip ir bet kuris kitas institutas, yra reprezentuojama. Taip asmuo, pakludamas, priskirdamas save kuriai nors socialinei institucijai (paprastai daugeliui vienu metu), identifikuojasi su ja (jomis), tiesiogiai priskirdamas save ir tiesiogiai veikdamas kaip, pvz., bažnyčios ir valstybės žmogus, t. y. katalikas ar pilietis. Kartu jis veiks ir simboliškai, per atskirų institucijų, tarkime, tautinės valstybės, simbolių (piliečio paso) naudojimą (taip pat per simbolių elgesį – ritualus ir simbolinių mąstymą – mitus), įgyvendindamas ir dar labiau įtvirtindamas savo statusą atliekamą ne tik legitimuotu (pvz., per rinkimus), bet ir idealiu vieno ar kito statuso vaidmeniu.²⁶

Tautinės valstybės (angl. *nation-state*) vaidmens, kuriant, legitimuojant ir kontroliuojant atitinkamas socialinės elgsenos praktikas, tyrimuose susiformavo ir įsivirtino dvejopas dichotominis požiūris: vienas pagrįstas tautinių tapatybių ir tautų tipologizacija pagal etniškumo ir pilietiškumo kriterijus²⁷, kitas – pagal visuomenės uždarumo ir atvirumo kriterijus (Popperis ir Bergsonas). Kai tautinės valstybės vaidmuo yra stiprus (iki globalizacijos), tai dichotomijų „etniškumas ir pilietiškumas“ bei „uždarumas ir atvirumas“ turinys yra labai artimas, ypač kai visuomenės atvirumas nagrinėjamas tautinės valstybės ribose. Pavyzdžiui, klasikiniu požiūriu pilietinės tautos svarbiausi bruožai yra teritorija, tautos narių priklausymas politinei bendruomenei, pilietybė, bendri įstatymai, visų lygybė įstatymui, bendra kultūra ir pilietinė ideologija.²⁸ Kita vertus, skirtingų autorių tyrimai atskleidė, kad Vidurio ir Rytų Europos šalių pilietinės visuomenės samprata nesutampa su vakarietiškąja pilietinės visuomenės samprata.²⁹

Galima dayti prielaidą, kad šiuolaikinėje globalizuoto pasaulio sisteminėje lokalumo / globalumo perskyroje abi dichotomijos nesutampa, nes tautinėje valstybėje atviroji pilietinė visuomenė gali turėti vyraujančių uždarumo bruožų, pavyzdžiui, homofobijos, svetimšalių baimę. Tą akivaizdžiai patvirtina Europos Sąjungos šalyse ryškėjanti nacionalinio uždarumo tendencija. Todėl neatsitiktinai daug tyrėtojų pripažįsta, jog, nagrinėjant realius, praktikoje egzistuojančius atvejus, nubrėžti aiškia

25 Ten pat, p. 24.

26 Čiubrinskas, V. Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 15–16.

27 Kuznecovienė, J. Lietuvių tautinis identitetas: bruožai ir tipai. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas, J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 55–56.

28 Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986, p. 134–138.

29 Kuznecovienė, J. Lietuvių tautinis identitetas: bruožai ir tipai. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas, J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 56–58.

skirties ribą tarp *pilietinės tautos* ir *etninės tautos*, pilietinės ir etninės tapatybės dažniausiai neįmanoma.³⁰ Jolantos Kuznecovienės atlikti dichotominio požiūrio tyrimai atskleidė, kad prototipinės pilietinės nacijos nėra faktiškai pagrįstos grynai politiniais principais, tuo pat metu jos yra ir kultūrinės ar net etninės bendruomenės. Todėl Rogersas Brubakeris siūlo tautiškumą suvokti kaip nenumatomą, priklausomą nuo aplinkybių ir ta prasme nepatikimą mąstymo konstrukta bei pagrindą individualiems ir kolektyviniams veiksams, o ne kaip palyginti stabilų reiškinį, pagrįstą giliomis ekonomikos, politikos, kultūros raidos tendencijomis.³¹ Iš šios situacijos siūlomos dvi išeitys: 1) vienu atveju siūloma išskirtus *etninį* ir *pilietinį* tipus laikyti idealiais tipais, suvokti juos kaip analitinį instrumentą, o ne kaip klasifikacines schemas ir vadovautis prielaida, jog praktikoje *tautos* yra derinys *etninių* ir *pilietinių* elementų, kurių proporcija, vieno ar kito elemento dominavimas, skiriasi konkrečiu atveju; 2) kitu atveju yra teigiama, jog turi būti apskritai pašalinta *pilietinio* ir *etninio* nacionalizmo dichotominė skirtis, šie du tipai turi būti išskaidomi į sudedamąsias (konceptualias, empirines ir vertinamąsias) dalis ir jos atskirai turi būti taikomos analizuojant konkrečias nacijas.³²

Atsižvelgiant į aptartus „etninio ir pilietinio“ dichotomijos ribotumus, atvirosios visuomenės teisinio identiteto raidos bruožų tyrimai gali būti plačiau grindžiami „uždarumo ir atvirumo“ dichotomija. Viena vertus, manytina, kad „uždarumo ir atvirumo“ dichotomija tiksliau atitinka lokalumo / globalumo perskyros dabarties iššūkius, nes: 1) liberaliosios demokratijos atviroji visuomenė pirmiausia yra politinė realybė, kurios atsiradimas ir funkcionavimas remiasi viešosios politikos ir konstitucionalizmo sąveika, jai esant politikos ribos nuolatos „tikrinamos“ pagal jos (ne)atitikties žmogaus teisių apsaugos ir nacionalinės konstitucijos reikalavimams³³; 2) silpstanti valstybės galia legitimuoti kolektyvinį identitetą ir riboti galimybes individams persiformuoti bei kurtis naują identitetą tautinės valstybės viduje ar už jos ribų³⁴; 3) uždarumo ir atvirumo turinį galima konceptuolizuoti socialinės elgsenos idėjomis. Bet, kita vertus, jei norime skverbtis į gylį, atvirosios visuomenės pilietiškumo sando tyrimas privalomas, nes pilietinės visuomenės galia yra esminis jos teisinio identiteto funkcionavimo socialinis kontekstas.

30 Zimmer, O. Boundary mechanisms and Symbolic Resources: Towards a Process-oriented Approach to National Identity. *Nations and Nationalism* 9 (2), 2003, p. 117.

31 Brubaker, R. *Nationalism Reframed*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 19.

32 Kuznecovienė, J. Lietuvių tautinis identitetas: bruožai ir tipai. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas, J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 57.

33 Šlapkauskas, V. Moderniųjų laikų teisės politikos ir konstitucionalizmo ryšio inversija XXI amžiuje. In: *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 32–33.

34 Šlapkauskas, V. Teisės vaidmens silpnėjimas komercializuotoje visuomenėje. *Jurisprudencija* 4 (118), 2009, p. 280.

3. Atvirosios visuomenės teisinio identiteto bendrieji civilizaciniai pagrindai

Atvirosios visuomenės susiformavimas ir raida grindžiama ne tik „uždarumo ir atvirumo“ dichotomija, kuri yra susipynusi su „etniškumo ir pilietiškumo“ dichotomija bei suponuoja nacionalinio teisinio identiteto formavimosi kontekstą, bet ir bendraisiais civilizaciniais pagrindais, kuriuos kuria tautos priklausomybė konkrečiai žmonių civilizacijai. Tai reiškia, kad atvirosios visuomenės teisinio identiteto raida yra susieta (1) su tautos kultūra ir nacionalinės valstybės politiniu režimu ir (2) civilizacijos, kuriai save priskiria tauta, vyraujančia socialine (bendrąja) kultūra. Kitaip tariant, atvirosios visuomenės teisinio identiteto formavimasis ir raida grindžiama dviem dėmenų – nacionalinio ir viršnacionalinio – kultūros sandų sudėtinga sąveika. Šiame tyrime atskleidžiame atvirosios visuomenės teisinio identiteto bendruosius civilizacinius pagrindus ir jų vaidmenį, t. y. žvelgiame į gylį.

Visuomenės teisinio identiteto bendrųjų civilizacinių pagrindų turinys yra grindžiamas socialinės elgsenos taisyklių funkcionalumu bei „uždarumo ir atvirumo“ dichotomija, nes Bergsonas įtikinamai atskleidė, kad „uždarąją ir atvirąją“ visuomenę atitinka jos „uždaroji ir atviroji“ moralė bei „statinė ir dinaminė“ religija. Šios dichotomijos rūšys yra ne tik susijusios, bet ir atitinka skirtingas socialinės elgsenos taisyklių rūšis, kurių funkcionalumo būklę galima atskleisti nagrinėjant tris Vakarų civilizacijos idėjas:

1. Bendrųjų arba socialinio (dabar – viešojo) elgesio taisyklių laikymosi idėją.
2. Suvereno legitimios galios kurti bendras (socialinio arba viešojo) elgesio taisykles ir organizuoti bei kontroliuoti jų įgyvendinimą idėją. Ji evoliucionavo iki teisinės valstybės idėjos.
3. Prigimtinių teisių ir laisvių idėją. Ji evoliucionavo iki teisinio statuso ir pavadinta žmogaus teisėmis ir laisvėmis.

Pirmąją idėją išsamiai aptarė Friedrichas Augustas von Hayekas, nagrinėdamas du fundamentalius klausimus: 1) kaip susiklosto visuomenė? ir 2) kokia jėga užtikrina visuomenės legitimuojantį identitetą? Jis pagrįstai teigia, kad „būtina visiškai išsivaduoti nuo iliuzijos, kad pirmiau egzistuoja visuomenė, ir tik vėliau ji susikuria sau įstatymus. Šia klaidinga idėja remiasi visas konstruktyvistinis racionalizmas, pradedant Descartes ir Hobbes – per Rousseau ir Bentham – iki šiuolaikinio teisinio pozityvizmo; būtent ši idėja tyrinėtojams užgožė tikrąjį teisės ir valdžios santykį. Tik dėl to, kad individai laikosi tam tikrų bendrų taisyklių, žmonių grupė gali gyventi tos tvarkos, kurią vadiname visuomene, sąlygomis. <...> Individai, nesutariantys dėl bendrų vertybių, kartais gali susitarti dėl tam tikrų konkrečių tikslų ir efektyviai veikti remdamiesi tokiu susitarimu. Tačiau tokio sutarimo dėl konkrečių tikslų niekada nepakaks, kad susiklostytų stabili tvarka, vadinama visuomene“³⁵. Deja, ši iliuzija yra ypač palaikoma neoliberaliosios demokratijos sąlygomis.

35 Hayek, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė*, t. 1: *Taisyklės ir tvarka*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 146–147.

Siekiant suprasti pirmosios idėjos įgyvendinimo realumą, svarbu atskleisti tuos socialinius mechanizmus, kurie nulemia socialinio elgesio taisyklių laikymąsi ir jų puoselėjimą. Todėl Hayeko tyrimo kontekste iškyla kiti du esminiai klausimai: kodėl ir kaip atsiranda bendrosios elgesio taisyklės arba socialinė tvarka? Į pirmąjį klausimą įtikinamą atsakymą davė Abrahamas Maslow, į antrąjį – Peteris L. Bergeris ir Thomas Luckmannas.

Socialinės tvarkos atsiradimas ir raida yra laisvų individų tapimo žmonių visuomenėje procesas, jis yra susijęs su jų pagrindinių poreikių įgyvendinimu. Maslow pabrėžė, kad „šie poreikiai, arba vertybės, susiję hierarchiškai ir evoliuciškai – pagal stiprumą ir pirmumą. Pavyzdžiui, saugumas yra galingesnis ir stipresnis, skubesnis, anksčiau atsirandantis, gyvybiškesnis poreikis nei meilė, o maisto poreikis paprastai yra stipresnis už kiekvieną kitą. Be to, visus šiuos poreikius galima laikyti žingsniais laiko taku prie bendro savęs aktualizavimo, kuris apima visus bazinius poreikius“³⁶.

Taigi Maslow pabrėžia esminį dalyką – visiems individams savęs realizavimas įmanomas, jeigu arba patys individai, arba jų grupės nuolatos atitinkamu veikimu garantuoja sau ir kitiems grupės nariams visų pagrindinių poreikių patenkinimą. Abiem atvejais šį rezultatą galima pasiekti, jeigu jie laikosi bendrųjų elgesio taisyklių, kurių esmė yra laisvės (įsipareigojimų kitiems individams) ir atsakomybės ryšio išsąmoninimas. Šio ryšio apibūdinimas yra pradinis vidinio socialinio atvirumo raidos šaltinis. Toks socialinio elgesio taisyklių nuolatinis laikymasis yra socialinio pasitikėjimo visuomenėje kūrimo pamatas. Anot Hayeko, „pamatinė bendriausia taisyklė, kuria nuo pradžios vadovaujasi žmogus savo veiksmuose, būtent kad tie veiksmai turi atitikti teisėtus lūkesčius, iki šiol lieka mokslo pripažinta taisykle. Visos elgesio formos, kurios šią taisyklę atitinka, yra suderinamos tarpusavyje ir tampa pripažintais papročiais. Tos, kurios nėra su ja suderinamos, yra smerkiamos kaip netinkamas elgesys. Todėl papročių visuma turi tendenciją sudaryti harmoningą sistemą“³⁷. Tai leidžia teigti, kad jokia natūraliai susiklosčiusi bendruomenė nėra absoliučiai uždara: per tarpusavio pasitikėjimo puoselėjimą, kuris neišvengiamai būtinas bendruomenės egzistenciniam tęstinumui, joje vyksta skirtingo intensyvumo atvirumo raida.

Bergerio ir Luckmanno tyrimai atskleidė bendrųjų elgesio taisyklių susiformavimo procesą, kurį sudaro penki struktūriniai elementai: 1) eksternalizacija – žmogaus egzistencinis poreikis savo mintis nuolatos projektuoti į aplinką, 2) habitualizacija (pvz., įpročių formavimasis) – žmogaus sugebėjimas apmąstyti savo veiksmus ir jų daliai suteikti šablono pavidalą, 3) institucionalizacija (pvz., papročių formavimasis) – žmonių bendruomenės (grupės) būdingas interesas dalį šabloniškų veiksmų įtvirtinti institucijomis, 4) legitimacija – žmonių bendruomenės (grupės) būdingas interesas įteisinti susiklosčiusias institucijas, 5) internalizacija – žmogaus sugebėjimas

36 Maslow, A. Psichologijos duomenys ir vertybių teorija. In: *Gėrio kontūrai*. Sud. B. Kuzmickas. Vilnius: Mintis, 1989, p. 343.

37 Hayek, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė*, t. 1: *Taisyklės ir tvarka*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 179.

mas perimti kitų žmonių ir bendruomenės vertybes ir elgesio modelius.³⁸ Individų įpročių sąveikų kontekste vyksta bendrųjų elgesio normų institucionalizacijos procesas, kuriame susiklosto trys socialinės elgsenos institucijos: moralė, religija ir teisė. Šiame procese susiformavo, evoliucionuoja ir transformuojasi visuomenės socialinės sąmonės formos – moralinė, religinė ir teisinė, taip pat klostosi ir stiprėja socialumas – tarpusavio pasitikėjimas ir saugumas.³⁹ Bergsonas atskleidė, kad „visuomenės primetamos pareigos, leidžiančios jam [individui] būti [visuomenėje], įtvirtina jame tokių sutvarkymą [per socializacijos procesą], kuris paprastai sutampa su gyvenimo tvarka“⁴⁰. Tą patvirtina ir Arnoldo Gehleno tyrimai. Todėl neatsitiktinai socialines vertybes ir normas puoselėjančiose visuomenėse asmeniniai santykiai yra pavaldūs socialiniams santykiams.

Labai svarbu pabrėžti du esminius susijusius dalykus: 1) socialinės tvarkos funkcionavimo būdų (moralinio, religinio ir teisinio) ir žmonių bendruomenės sąmonės formų (moralinės, religinės ir teisinės) ryšį; 2) socialinių (viešųjų) santykių srities vyrvimą prieš visada siauresnę asmeninių santykių sritį (net jų interesų absoliutinimo atvejais). Kaip tik socialinės tvarkos funkcionavimo būdų ir moralinės, religinės bei teisinės sąmonės formų ryšio stiprumo pagrindu formuojasi, evoliucionuoja ir net transformuojasi pagrindinių socialinio gyvenimo organizacinių formų (organizacinių socialinių institucijų) – šeimos, bažnyčios, mokyklos, įmonės ir valstybės bei įsipareigojimų (laisvės) ir atsakomybės, jų ryšio sampratos ir praktika. Pavyzdžiui, „religijos pirmasis siekimas buvo visuomenės reikalavimų palaikymas ir stiprinimas. Religija užpildo ryšio tarp kasdienos įpročių, visuomenės reikalavimų ir gamtos dėsnių tarpus“⁴¹. Šio svarbaus socialinio vaidmens neįmanoma kuo nors pakeisti ar atsisakyti, nes religija stipriausiai legitimuoja bendras elgesio taisykles. Todėl jos palaikymo reikia legitimuojant teises taisykles.

Kyla logiškas klausimas – kaip konstruojami identitetai? Socialinė-kultūrinė antropologija išskiria du identitetų konstravimo pagrindus: 1) moralinį-emocinį pamatą ir 2) socialinį-struktūrinį pamatą.⁴² Moralinio-emocinio identitetų konstravimo pamato atžvilgiu Cliffordas Geertzas teigia, kad ne grupės ir ne įsipareigojimas grupėms, o asmenys ir lojalumas asmenims yra identiteto matmuo apskritai ir identiteto politikos pamatas. Šia prasme įsipareigojimas ar ištikimybė yra kaip metanaratyvas,

38 Berger, P. L., Luckmann, Th. *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 50–170.

39 Ten pat, p. 80.

40 Бергсон, А. Два источника морали и религии. Москва: Канон, 1994, p. 7.

41 Ten pat, p. 10.

42 Čiubrinskas, V. Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 18–19.

kuris skelbia ne separatizmą ir ne jo priešybę – sintezę ar pusiausvyrą tarp grupių, o susiskirstymo ir konkurencijos įveiką per pasitikėjimą ir ryšių plėtrą.⁴³

Klasikinėje antropologinėje sistemoje metanaratyvo vaidmenį atlieka kultūra, „ją suprantant holistiškai, [kuri] laikoma bendru moraliniu pamatu bet kokiam žmogiškajam judesiui, įskaitant ir identifikavimąsi. <...> Buvo manoma, kad kiekvieną kultūrą (ir tautą) galima suprasti per emocijų ir elgesio išraišką, moralinį charakterį, tiesiog etosą, būdingą tos kultūros (tautos) žmonėms“⁴⁴. Bet šiuolaikinių Vakarų civilizacijos raidos laikotarpiu jau matome, kad silpnėja bendrųjų civilizacinių pagrindų socialinis vaidmuo. Todėl neatsitiktinai vedama skirtis tarp klasikinės antropologinės sistemos ir šiuolaikinių procesų kuriamos kultūros.

Taigi atvirosios visuomenės teisinio identiteto bendrųjų civilizacinių pagrindų nagrinėjimas kelia daug fundamentalių klausimų, kurie susiję su pagrindinių Vakarų civilizacijos idėjų funkcionalumu. Jei silpnsta bendrųjų elgesio taisyklių visuotinio laikymosi idėja, tai ką ateityje suvoksime kaip žmonių visuomenę? Kaip gali keistis valstybės – didelės ir mažos – socialinis ir teisinis vaidmuo? Kokiomis kryptimis, tikėtina, ryškės žmogaus teisių raidos vektoriai?

4. Globalių procesų lemiami iššūkiai

Šio staipsnio įvadą pradėjome apibrėždami pagrindinius dabarties globalius procesus. Jie ne tik tarpusavyje suauga, bet ir skatina vartotojiškosios visuomenės kultūros raidą. Jei nerasime alternatyvų vartotojiškosios visuomenės kultūros raidai stiprindami visuomenės pilietiškumo ugdymą, Europos atvirosios visuomenės raidoje vis labiau įsigalės depersonifikuotos atvirosios visuomenės plėtra.

Kaip tik XX a. paskutiniais dešimtmečiais – vartotojiškos visuomenės moralinio reliatyvizmo ir instrumentalizmo bruožų įsigalėjimo⁴⁵ kontekste – sociokultūrinėje antropologijoje įsitvirtino požiūris, kad net egalitarinių visuomenių kultūros nėra homogeniškos, kad realiai funkcionuoja didelė kultūros narių įvairovė ir kultūroje nedominuoja vienas etosas. Tai ypač ryšku visuomenėse, pasižyminčiose socialine diferenciacija: asmenybės ir kultūros santykis yra labai diferencijuotas, atsitiktinis ir priklauso nuo aplinkybių. Kultūra ir asmenybė matomos kaip fragmentiškos, neužbaigtos, kintančios, atsižvelgiant į kontekstą. Tiek viena, tiek kita laikoma socialiai sukonstruotomis.⁴⁶ Pagal įsigalėjusią vartotojiškos visuomenės dvasią, anot Castello, individai, socialinės grupės ir visuomenės visos kolektyvinių identitetų konstravimo

43 Geertz, C. *Primordial Loyalties and Standing Entities. Anthropological Reflections on the Politics of Identity*. In: *Public Lectures*, t. 7. Budapest: Institute for Advanced Study, 1996, p. 15–16.

44 Čiubrinskas, V. Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 18.

45 Taylor, C. *Autentiškumo etika*. Vilnius: Aidai, 1996, p. 25–34.

46 Čiubrinskas, V. Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p. 18.

medžiagas apdoroja ir jų prasmę pertvarko pagal socialines apibrėžtis ir kultūrinius projektus, sudarančius jų pačių socialinės struktūros bei erdvės ir laiko sistemos pagrindą.⁴⁷ Šiame procese vis labiau įsigalint individualių identitetų kūrimui, neišvengiamai transformuojasi dalies kolektyvinių identitetų, pvz., legitimuojančių, galia, nes moralinio reliatyvizmo ir instrumentalizmo apimtoje vartotojiškoje visuomenėje trunksta tikėjimo bendrosiomis vertybėmis.

Taigi galima teigti, kad sociokultūrinė vartotojiškosios visuomenės diferenciacijos raida yra būtinas naujų kolektyvinių identitetų konstravimo kontekstas, kuriame ne tik „identiteto ribos brėžiamos panaudojant konkrečios institucijos, pvz., valstybės ar bažnyčios, simbolinius resursus, taip pat per simbolinį-ritualinį elgesį“⁴⁸, bet ir to paties (bendro) proceso metu vyksta atvirosios visuomenės plėtra, t. y. naujų ir dažnai efemeriškų identitetų kūrimo procesai. Kaip tik kolektyvinių identitetų konstravimo pamato pasikeitimas akivaizdžiai patvirtina, kad XX a. paskutiniais dešimtmėčiais Vakarų civilizacijoje vyko ryškesnė depersonifikuotos atvirosios visuomenės plėtra.

Vakarų civilizacijos antroji idėja išreiškia valstybės (suvereno) ir jos institucijų legitimiją galią kurti bendras elgesio taisykles ir organizuoti bei kontroliuoti jų įgyvendinimą. Nors Vakarų civilizacijos valstybėse įsitvirtino *rule of law* teisinės valstybės samprata ir funkcionuoja viešosios politikos subjektų sprendimų atitikties jų nacionalinei konstitucijai patikros mechanizmai, bet vis tiek valdžios institucijos yra linkusios priimti teisės aktus (sprendimus), pažeidžiančius nacionalinę konstituciją, suabsoliutinti teisinį instrumentalizmą⁴⁹ ir selektyviai laikytis bendrųjų elgesio taisyklių. Todėl nuolat reikia trečiosios idėjos – prigimtinių teisių ir laisvių idėjos, kuriai teisinį statusą 1948 m. suteikė Jungtinių Tautų visuotinė žmogaus teisių ir laisvių deklaracija. Kaip tik žmogaus teisių ir laisvių teisinė apsauga yra esminis atvirosios pilietinės visuomenės funkcionalumo ir tolimesnės optimistinės raidos pamatas. Tačiau IT tolimesnės raidos kontekste kykla vis daugiau klausimų dėl žmogaus teisių institucinės ir teisinės apsaugos funkcionalumo. Jei ir toliau silpnės bendroji civilizacinė kultūra, ar pakaks atitinkamų valstybės institucijų galių tinkamai vykdyti žmogaus teisių apsaugą depersonifikuotoje atvirojoje visuomenėje? Į šį klausimą nėra atsakymų, bet jis nuolat mums iškils nagrinėjant atvirosios visuomenės tolimesnės raidos tendencijas.

47 Castells, M. *Tapatybės galia*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2006, p. 22.

48 Čiubrinskas, V. Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, p.19.

49 Šlapkauskas, V. Instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimas ir jo kritika. *Jurisprudencija* 4 (82), 2006, p. 83–90.

Išvados

1. Atvirosios visuomenės ir jos teisinio identiteto tyrimo metodologijos nagrėjimas atskleidė:
  - 1.1. Karlo Raimundo Popperio atvirosios visuomenės samprata tikslinga remtis tuomet, kai siekiame atskleisti konkrečios visuomenės atvirumo plėtimosi ypatumus ir socialinių ryšių formas bei depersonifikacijos pobūdį. Tačiau ši samprata riboja galimybes žvelgti giliau į visuomenės depersonifikacijos raidą.
  - 1.2. Siekiant geriau pažinti konkrečios atvirosios visuomenės depersonifikacijos ir pilietiškumo santykį ir jo raidą tikslinga remtis Henri Bergsono atvirosios visuomenės samprata, kuri grindžiama vyraujančiu brolybės principu.
  - 1.3. Depersonifikuotos ir pilietinės visuomenių metodologinę skirtį išreiškia skirtinga socialinių ryšių kokybė: depersonifikuotos visuomenės narių socialiniai ryšiai grindžiami vartotojiškumu, todėl paprastai yra efemeriški, o pilietinės visuomenės socialiniai ryšiai grindžiami ne vien vartotojiškumu, bet ir socialinės bendrystės poreikiais, kurių įgyvendinimas dažniausiai laiduoja ilgalaikių socialinių santykių susiformavimą.
2. Visuomenės teisinio identiteto apibrėžties ir tyrimų problemiškuumą suponuoja trijų susietų sociokultūrinių reiškinių – visuomenės, teisės ir kolektyvinio identiteto – sampratų prieštaravimas. Jos taip pat gali būti nagrinėjamos pasitelkiant skirtingas metodologines prieigas. Šių sampratų išsamesnis tyrimas atskleidė, kad globalizacijos sąlygomis, viena vertus, „etniškumo ir pilietiškumo“ skirtis yra ne tokia instrumentali nei „uždarumo ir atvirumo“ skirtis. Bet, kita vertus, jų instrumentinis atribojimas yra sudėtingas metodologijos iššūkis.
3. Atvirosios visuomenės teisinio identiteto bendrųjų civilizacinių pagrindų funkcionalumo analizė atskleidė, kad dabarties globalių procesų kontekste silpnėja (1) bendrų elgesio taisyklių laikymosi idėja, (2) teisinės valstybės idėja ir (3) žmogaus teisių ir laisvių institucinės ir teisinės apsaugos idėja. Šių idėjų funkcionalumo tyrime tikslingiau remtis Bergsono atvirosios visuomenės samprata nei Popperio samprata.

Literatūra

Aleksandravičius, P. Europos mąstymo kryptys ir ateitis. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2015. Ashford, N. Laisvos visuomenės principai. Vilnius: Aidai, 2003.	Baublys, L., Beinoravičius, D., Kaluina, A., Kahrani, P., Lastauskienė, G., Miliauskaitė, K., Spruogis, E., Stankevičius, V., Venskienė, E. Teisės teorijos įvadas. Vilnius: leidykla „Mes“, 2012.

- Bell, D. Kapitalizmo kultūriniai prieštaravimai. Vilnius: Alma littera, 2003.
- Berger, P. L., Luckmann, Th. Socialinės tikrovės konstravimas. Vilnius: Pradai, 1999.
- Birmontienė, T., Jarašiūnas, E., Kūris, E., Maksimaitis, M., Mesonis, G., Normantas, A., Pumputis, A., Vaitiekienė, E., Vidrinskaitė, S., Žily, J. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
- Brubaker, R. Nationalism Reframed. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Castells, M. Tapatybės galia. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2006.
- Cotterrell, R. Teisės sociologija. Įvadas. Kaunas: Dangerta, 1997.
- Čiubrinskas, V. Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008.
- Gadamer, H. G. Truth and Method. New York: Seabury Press, 1975.
- Geertz, C. Primordial Loyalties and Standing Entities. Anthropological Reflections on the Politics of Identity. In: *Public Lectures*. T. 7. Budapest: Institute for Advanced Study, 1996.
- Grigas, R. Socialinės patologijos Lietuvoje ištakos ir sąlygos: civilizacinių negalių kritinė apžvalga. In: *Socialinė atskirtis ir kultūra*. Vilnius: Kultūra, 2007.
- Haefner, G. The Human Situation. New York: Notre Dame, 1989.
- Hayek, F. A. Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė, t. 1: Taisyklės ir tvarka. Vilnius: Eugrimas, 1998.
- Kuznecovienė, J. Lietuvių tautinis identitetas: bruožai ir tipai. In: *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Sud. V. Čiubrinskas, J. Kuznecovienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008.
- Lewellen, T. C. The Anthropology of Globalization: Cultural Anthropology Enters the 21st Century. Westport (CT): Bergin & Garvey, 2002.
- Maslow, A. Psichologijos duomenys ir vertybių teorija. In: *Gėrio kontūrai*. Sud. B. Kuzmicikas. Vilnius: Mintis, 1989.
- Nefas, S., Smalskys, V., Šlapkauskas, V. Demokratija ir vietos bendruomenė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
- Popper, K. R. Atviroji visuomenė ir jos priešai. Vilnius: Pradai, 1998.
- Smith, A. D. The Ethnic Origins of Nations. Oxford: Blackwell, 1986.
- Šlapkauskas, V. Modernių laikų teisės politikos ir konstitucionalizmo ryšio inversija XXI amžiuje. In: *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
- Šlapkauskas, V. Teisės vaidmens silpnėjimas komercializuotoje visuomenėje. *Jurisprudencija* 4 (118), 2009: 265–284.
- Šlapkauskas, V. Instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimas ir jo kritika. *Jurisprudencija* 4 (82), 2006: 83–90.
- Šlapkauskas, V. Šiuolaikinis socialinis pasaulis: diskurso problema. In: *Šiuolaikinė filosofija: globalizacijos amžius*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004.
- Taylor, C. Autentiškumo etika. Vilnius: Aidai, 1996.
- Zimmer, O. Boundary mechanisms and Symbolic Resources: Towards a Process-oriented Approach to National Identity. *Nations and Nationalism* 9 (2), 2003.
- Бергсон, А. Два источника морали и религии. Москва: Канон, 1994.

AN INVESTIGATION OF THE LEGAL IDENTITY OF THE OPEN SOCIETY: THE METHODOLOGICAL CHALLENGES BETWEEN THINKING IN BREADTH AND DEPTH

Vytautas Šlapkauskas
Mykolas Romeris University

Summary: *This paper examines methodological approaches to the study of open society and its legal identity. Mostly, the concept of open society is based on the approach developed by K. R. Popper, who defined the likely development of an increasingly depersonalized society. Its expansion involves thinking on breadth. Because of breadth of thinking without the corresponding depth of thinking, Western civilization is in an existential crisis (P. Aleksandravičius). This is evidenced by the evolutionary forms of IT development. Hence Bergson's concept of open society, based on the principle of fraternity, is again recalled. Civil society develops and operates on an intuitive basis, based on this principle. Therefore, the methodological challenges of studying the legal identity of an open society are linked to the choice between the two concepts.*

An analysis of the functionality of the common civilizational foundations of the legal identity of an open society was conducted. This functionality was demonstrated to weaken (1) the idea of common rules of conduct, (2) the rule of law, and (3) the idea of institutional and legal protection of human rights and freedoms. In researching the functionality of these ideas, it is more appropriate to refer to H. Bergson's concept of open society than to K. R. Popper's concept.

Keywords: *Western civilization, open society, depersonalized society, civil society, legal identity.*

Vytautas Šlapkauskas Mykolas Romeris universiteto Viešojo saugumo akademijos Teisės katedros teisės profesorius. Mokslinių interesų sritys: teisės filosofija ir sociologija, teisės politika ir edukologija, visuomenės socialinis integralumas ir saugumas.

Vytautas Šlapkauskas, professor of law at Mykolas Romeris University. Research interests: philosophy of law and sociology, law policy and education, social integrity and security of society.